

סעיף א:

דרכי החברה היהודית לשמירת הייחוד הדתי והתרבותי

מדינה קטנה ומקדש במרכזה

שלושה עקרונות פעולה
ביחס למינוי כהן גדול

ממשפחה אחת
מצאצאי צדוק הכהן הגדול
מימי מלכות שלמה

מינוי לכל החיים
כיהן בתפקידו כל ימי חייו

משרה העוברת בירושה
המשרה עברה מאב לבן
ולעתים מאב לאחיו

מועצת הזקנים
(גרוסיה)

אסיפת העם
(אנשי הכנסת הגדולה)

גבולות מדינת יהודה נקבעו בזמן שלטון פרס. יהודה המשיכה לשמור על מעמדה האוטונומי והיהודים המשיכו לקיים את חוקי אבותם. הדת היהודית הוכרה רשמית כדת בלעדית ביהודה, ועל פי צו מלכות נאסר להקים בה מתקנים פולחניים של עבודה זרה.

ירושלים הייתה העיר היהודית הגדולה ביותר בארץ ישראל. השינויים שערכו עזרא ונחמיה בעיר במאה ה־5 לפנה"ס הפכו אותה למרכז דמוגרפי, מדיני, כלכלי ותרבותי. קיומו של בית המקדש בתוכה העניק לה את עוצמתה הדתית. בית המקדש ליכד סביבו את יהודי הארץ ואת יהודי התפוצות. הוא נוהל על ידי מעמד הכהנים ובראשם הכהן הגדול, שהיה אחראי על אוצר המקדש.

בראש ההנהגה ניצב הכהן הגדול, מצאצאיו של צדוק הכהן הגדול מימי מלכות שלמה. הוא כיהן בתפקידו כל ימי חייו ומשרתו עברה בדרך כלל מאב לבנו ולעתים מאח לאחיו. הכהן הגדול עמד בראש בית המקדש והיה אחראי לניהולו. לצדו עמדו הכהנים והלוויים ששירתו בקודש. הם קיבלו את הקורבנות שנשלחו אליהם מיהודי הארץ והתפוצות. מעמד הכהונה והלוויים נתמן על־ידי העם באמצעות מתן מעשרות ללוויים ותרומות לכהנים.

הכהן הגדול היה המנהיג הדתי הרם ביותר וגם המנהיג המדיני. הוא דאג לצורכי ירושלים ולביצורה. הוא עמד בראש מועצת הזקנים, היה אחראי על גביית המסים עבור השלטונות וייצג את האומה בפניהם. בתקופת הסלווקים התחזק מעמדו של הכהן הגדול גם מכיוון שהשלטון ראה בו את "ראש היהודים" ונציגם הרשמי.

המפורסם מבין כל כוהני בית שני בחכמתו ובצדקתו היה שמעון הצדיק, שחכמתו משתקפת באמירתו הנודעת: "על שלושה דברים העולם עומד: על התורה, על העבודה (בית המקדש) ועל גמילות חסדים" (מסכת אבות, א, ב). ארבעים השנים בהן כיהן הן פסגת הכהונה הגדולה בתקופת הבית השני.

לצד הכהן הגדול התקיימה מועצת זקנים - גרוסיה ביוונית - שהייתה מורכבת מכהנים ומראשי אב, כפי שהיה נהוג בתקופה הפרסית. לגרוסיה היה אופי יותר מדיני מאשר דתי־רוחני והיא ייצגה את היישוב בפני השלטונות. אלה היו מעוניינים להבליט את מעמדה של הגרוסיה, ואכן המלכים מבית תלמי ומבית סלווקוס ניהלו משא ומתן עם הגרוסיה יותר מאשר עם הכהן הגדול.

הכנסת הגדולה הייתה המוסד בעל הסמכות העליונה מאז ימי עזרא ונחמיה (הם שחתמו על "האמנה") ועד לסוף התקופה ההלניסטית. מוסד זה נהג להתכנס בשעת חירום, כאשר היה צורך דחוף לכנס את נציגי העם ולהתייעץ עמם. אנשי הכנסת הגדולה היו חוליה מרכזית בפיתוחה של התורה שבעל־פה.

פרק 2: ממלכת החשמונאים בתקופה ההלניסטית

הכיבוש ההלניסטי את יהודה

מטבע ועליו דמותו של אנטיוכוס השלישי, מן הצד השני דמותו של אפולו

כתב הזכויות
לעם היהודי
שהעניק המלך
אנטיוכוס השלישי
עם הכיבוש הסלווקי
בשנת 200 לפנה"ס

ההתחלה הייתה מבטיחה. לאחר שלטון תלמי, שנמשך כמאה שנה (מאז 301 לפנה"ס), כבש המלך הסלווקי אנטיוכוס הגדול (השלישי) את ארץ ישראל בשנת 200 לפנה"ס. עם בואו הוא העניק ליהודים כתב זכויות בו הובטח המשך המשטר המסורתי של ירושלים: שמירת חוקי האבות היהודיים, הקצבה של אמצעים לקיום הפולחן, פטור מלא ממסים למנהיגי העם היהודי, פטור לכל העם מתשלום מסים למלכות במשך שלוש שנים ורצון המלכות לשקם את ירושלים, שנפגעה מן המלחמה.

בפקודה נוספת הורה הכובש הסלווקי לשמור על קדושת ירושלים - איסור כניסה ליהודים ולנוכרים לתחום המקדש (להוציא מעמד הכהנים המשרת בקודש). הזכויות שהוענקו ליהודי ירושלים מטעם אנטיוכוס פורסמו כפקודה לנציג המלכות באזור בו הייתה ירושלים.

המלך אנטיוכוס לתלמי שלום.

הואיל והיהודים גילו את התלהבותם כלפינו למן הרגע שבו דרכנו על אדמתם, וכשבאנו לעיר ערכו לנו קבלת פנים מזהירה, יצאו לקראתנו עם מועצת הזקנים (הגרוסיה), סיפקו בשפע צידה לאנשי הצבא ולפילים ושיתפו איתנו פעולה... מצאנו גם אנו לראוי לגמול להם כמעשיהם ולקומם את עירם שסבלה קשה במלחמה וליישבה על ידי מה שכל פזוריה שוב יתקבצו אליה. וראשית כל קיבלנו מתוך יראת שמיים החלטה, להעניק להם לצורכי הקורבנות, הקצבה של בהמות קורבן ושל יין ושמן ולבונה ושל חיטה וקמח.

ולכל בני העם ייקבע משטר לפי חוקי אבותם ומועצת הזקנים והכהנים וסופרי בית המקדש ומשוררי יהיו פטורים ממס גולגולת, ממס הכלילה (מס "חגיגי" למלך היווני) וממס המלח (מס אישי בו חייבים כל האנשים המבוגרים במצרים התלמית ורק מעטים זכו לפטור ממנו).

וכדי שהעיר תיושב במהירות אני פוטר ממסים את תושביה למשך שלוש שנים, גם לעתיד פוטרים אנו אותם משליש המסים, כדי שנוקיהם יבואו על תיקונם. אלה שנלקחו מן העיר בכוח הזרוע והם שרויים במצב של עבדות, אנו משלחים אותם ואת ילדיהם לחופשי ומצווים להחזיר להם את רכושם.

(מצוטט אצל שטרן, מ. התעודות למרד החשמונאים, עמ' 32)

וטלות

בנו טבלה בעלת שתי עמודות. בעמודה הראשונה ציינו זכות שהוענקה ליהודים בכתב הזכויות. בעמודה השנייה העתיקו את המשפט בכתב הזכויות המעיד על מתן הזכות. נסו לשער מדוע ניתנו זכויות אלו ליהודים. נמקו השערותכם.

השוו בין כתב הזכויות לבין הכרזת כורש (עמ' 21) לפי שלושה תבחינים: מניעים (הכרה באלוקי ישראל), אמצעים כלכליים, הזכויות שהוענקו, מה ניתן ללמוד מן ההשוואה? נסחו טענה ונמקו אותה. לאורך רישום פריטי ההשוואה בטבלה, ענו על השאלה: האם השוני היה מרובה על הדמיון או להיפך? נמקו טענתכם.

תקופת הבית השני

פערים בחברה היהודית

העשירים

הכונהים

ראשי בתי האב

העשירים בעלי הקרקעות

לעומת

המוני העם

בעלי מלאכה שהתרכזו בירושלים: חרשים, צורפים, רוכלים וחנוונים

סופרים

חיו בקרב העם, הקימו בתי ספר וחינוכו את העם ברוח היהדות

איכרים, חלקם בעלי אדמות, שמצבם הורע בהדרגה

החברה היהודית הייתה רחוקה מלהיות חברה הומוגנית. זו הייתה חברה מעמדית שבראשה עמדה השכבה העליונה, האריסטוקרטית, אשר כללה בעיקר את הכוהנים, שקיימו את הפולחן במקדש, נטלו מעשרות מן העם וניהלו את ענייני הציבור. לא כולם ישבו בירושלים, אך בוודאי רבים מהם גרו בעיר ליד בית המקדש. זו הייתה אריסטוקרטיה עשירה שרובה נשאר נאמן לחוקי האבות ולתורת משה, אך היו חלקים מן הכהונה שנטו מאוחר יותר, בזמן שלטון בית סלווקוס, להתיוונות.

לצדם היו ראשי בתי האב העשירים שהחזיקו באדמות ונהנו מקשרי מסחר ענפים. הם נהנו מתמיכת השלטון, שנשען עליהם והיה זקוק להם. מתחתיהם היו בעלי המלאכה, כמו חרשים, צורפים, רוכלים וחנוונים שהתרכזו בירושלים, רובם נאמנים לדת ישראל.

רוב יהודי ארץ ישראל היו איכרים. רבים מהם היו עצמאים והחזיקו בקרקעות משלהם. מצבם הורע בהדרגה משום שנאלצו לשלם מסים למלך ומעשרות לכוהנים. האיכרים היו נאמנים לדת משה.

מעמד מיוחד היה מעמד "הסופרים", מפרשי התורה. הם טיפחו את לימוד התורה והמסורת הלאומית והיו גורם לאומי נלהב וממתנגדי ההתיוונות. הסופרים חיו בקרב העם, הקימו בתי ספר וחינוכו את העם ברוח התורה. הציבור היהודי ראה בהם מורי הלכה והעדיפם על פני הכוהנים. הם ביטאו והבינו את רחשי לבו ואת צרכיו של הציבור הנאמן למסורת וחידשו חוקים רבים לטובת העם. הם התנגדו להתיוונות.

פסיקתם הייתה מקובלת על העם והפרתה הייתה חמורה יותר מעבירה על חוקי התורה. חז"ל אמרו: "בני, היזהר בדברי סופרים יותר מדברי תורה, שדברי תורה יש בהן עשה ולא תעשה (מי שעובר על דברי תורה בשגגה יביא קורבנות לכפרת עוונות), ודברי סופרים - כל העובר על דברי סופרים חייב מיתה" (בבלי, עירובין, כא, עב).

ספר בן סירא: על הפערים בחברה היהודית

ספר בן סירא, הנקרא על שם מחברו, נתחבר בירושלים בראשית המאה השנייה לפנה"ס. מבחינה ספרותית הוא נמנה עם "ספרות החכמה" (בדומה לספר קהלת המקראי). קטעים מהמקור העברי של ספר בן סירא נתגלו בגניזת קהיר וכן במצדה. רבים מפתגמיו ואמרותיו נמצאים בתלמוד, דבר המעיד על מידת השפעתו על חכמי ישראל.

הספר מותח ביקורת קשה על הירידה המוסרית בקרב חוגי החברה היהודית הגבוהה בירושלים שהתקדשו לתרבות היוונית, ועל הפערים הכלכליים העצומים בין עניים לעשירים.

בן סירא יוצא נגד תופעת ההתיוונות:

(אוי) לכם אנשי רשע	העוזבים תורת עליין
אם תרבו על ידי אסון	ואם תולידו לאנחה
ואם תכשלו לשמחת עולם	ואם תמותו לקללה
כל מאפס אל אפס ישוב	כן חנף מתוהו עד תוהו
(ספר בן סירא השלם, מא, יא"ד, מהדורת מ"צ סגל)	

פרק 2: ממלכת החשמונאים בתקופה ההלניסטית

שולחן אבן שהיה בשימוש עשירי ירושלים
נחשף בבית השרוף בירושלים
העתיקה, שנחרב בעת חורבן הבית השני

ניצנים ראשונים של השפעות הלניסטיות

השפעות תרבותיות ומדעיות של ההלניזם על החברה ביהודה

התיוונות

כינוי לתהליך שבו יהודים המירו את תרבותם ולעיתים גם את דתם לתרבות ההלניסטית ואימצו את אורח החיים ההלניסטי.

בדברי בן סירא אנו מוצאים הדים למתח החברתי בירושלים, כדברי צ'ריקובר:

העושר מביא לידי גאווה, פריצות ועבירה, איש עשיר קשה לו שלא יעבור על המצוות ולא יהיה כופר ביסודות היהדות. זוהי המסקנה שאפשר להסיק מספרו של בן סירא... מצד אחד עומדים העשירים שהם גם פושעים מבחינה מוסרית (עושקי דלים, בעלי מרמה) וגם כופרים ביהדות. כנגדם עומד ההמון הגדול של עניים ואביונים שהם גם "צדיקים" במובן המוסרי ו"חסידים" במובן הדתי. (צ'ריקובר, א. היהודים והיוונים בתקופה ההלניסטית, עמ' 120)

בספר יש ביקורת חריפה על ירידה מוסרית בחוגי החברה הגבוהה בירושלים כתוצאה מכך שצברה עושר רב בידה והתקרבה ליוונים ולתרבותם. הספר מנחה את האדם לאהבת החכמה ולמידות טובות. נראה כיצד באו הדברים לידי ביטוי ביהודה.

תהליך ההתיוונות ביהודה היה אטי לאין שיעור מאשר במישור החוף של ארץ ישראל, בעבר הירדן או באדום. עם זאת, בהדרגה החלה ניכרת ההשפעה ההלניסטית, בעיקר בשל המשא ומתן עם הפקידים ועם אנשי הצבא היוונים שנמצאו ביהודה. מגמות ההשתלבות בלטו במיוחד בקרב ההנהגה והשכבות החברתיות הגבוהות, כמו גם בקרב ראשי מעמד הכהונה בירושלים. יש להסביר זאת על רקע המדיניות של השליטים ההלניסטיים. הללו חששו מפני התקוממות של האוכלוסייה בארצות הכבושות, ולכן, בניגוד לשלטון הפרסי שהטיל מורא על התושבים, ניסו לקרב אליהם את השכבות הגבוהות.

כך צמחה שכבה חדשה של בעלי ממון אשר צברה כוח והשפעה, תוך ניצול קשריה עם השלטון. עליה נמנו עשירי יהודה, מעמד הכהונה הגדולה וכן בני מעמד הכהונה הזוטרה, כמו משמרת בילגה. הם גם יהיו הראשונים לאמץ את ההתיוונות. קשה היה להחזיק מעמד מול הפיתוי העצום של העושר, התהילה והפרסום שהיו מצויים בעולם ההלניסטי. מכיוון שהיהודים באו במגע יום-יומי עם פקידות המינהל ההלניסטי, ההשפעות היו בלתי נמנעות. בני שכבת העילית לא רצו להישאר "מבודדים", הם רצו להשתייך ל"עולם הגדול".

תהליך ההתיוונות (ההלניזציה) ביהודה הוא, והוא הגיע לשיאו בעיקר ב־20 השנים שלפני פרוץ מרד החשמונאים. הוא התבטא בין השאר בנטילת שמות יווניים נפוצים, כגון יאסון, חוניו, מנלאוס. יהודים נטלו שמות יווניים מתוך שיקולים תועלתניים והזדהות תרבותית. כך, למשל, נמצא בחפירות ארכיאולוגיות חרס עליו כתוב כי יהודי בשם קוסידיע בן חנא נטל את התואר "קפלוס" (שולחני או סוחר ביוונית). בתעודה אחרת מופיע כי יהודי בשם "זואילוס" נדר נדר לאל יווני.

בתקופה זו שלטו יהודים בלשון היוונית, גם כדרך ביטוי ספרותית. בירושלים היו עשרות אנשים שהיו מסוגלים לתרגם את התורה ליוונית. לדוגמה, מגילת אסתר תורגמה ליוונית על ידי כוהן ירושלמי. בספר דניאל מופיעות מילים ממוצא יווני כגון: סימפוניא, קתרוס, פסנתרין (דניאל ג, ה).

העברית של תקופת המשנה והתלמוד ספגה לתוכה אלפי מילים יווניות (ראו דוגמאות בעמ' 47).

תקופת הבית השני

איגרת אריסטיאס

מן המקורות היחידים
העומדים לרשותנו להכרת
פני ירושלים בתקופה
ההלניסטית
אריסטיאס
דמות ספרותית של יווני
אוהד היהדות, איש חצרו
של תלמי השני במצרים

ביטוי אחד להשפעות ההלניסטיות הוא איגרת אריסטיאס, שחברה ככל הנראה במאה ה-2 לפנה"ס במצרים. האיגרת עוסקת בתרגום התורה ליוונית (תרגום השבעים), שאירע לפי המסופר בה בימי תלמי השני (במאה ה-3 לפנה"ס). הדברים מובאים בצורת איגרת שכתב אריסטיאס, דמות ספרותית בדויה של יווני אוהד היהדות, איש חצרו של תלמי השני. האיגרת עוסקת בין היתר בביקורו של אריסטיאס בירושלים ויש בה תיאור של ירושלים והמקדש.

יצירה שנייה היא תרגום השבעים. לראשונה תורגם התנ"ך לשפה זרה. לפי המסורת, ביקש תלמי מלך מצרים לתרגם את התנ"ך ליוונית כדי שיהיה לו עותק מן התנ"ך בספרייתו הגדולה באלכסנדריה. הוא פנה אל אלעזר כוהן גדול בירושלים, אשר שלח לו 72 זקנים יודעי יוונית. הוא הכניס כל אחד מהם לחדר נפרד, אך למרבה הפלא תרגומם של הזקנים היה אחיד. על כן נקרא התרגום "תרגום השבעים" ("ספטואגינטה" ביוונית). חשיבות התרגום היא בתועלת שהביא ליהודי מצרים, שחלק מהם כבר לא ידע עברית ועתה יכול היה לקרוא בתנ"ך, וגם בכך שהתנ"ך הפך נגיש לעמים זרים שרצו להכיר ולקרוא אותו.

מפגש גורלי בין תרבויות מנוגדות: ההלניזם והיהדות

חסיד: אלקימוס, רואה אני כי אתה ממהר ללכת אל הגימנסיות. אולי תסביר לי איך יהודי, שגדל על ברכי היהדות, מסוגל ללכת לגימנסיון יווני? האם אינך מבין שזו תרבות אלילית המנוגדת לחלוטין לתרבות שלנו של אמונה באל אחד?

אלקימוס: השאלה המהותית אינה זו, אלא למה אתה לא רואה את האור שבתרבות היוונית? למה אתה מתכחש לרוח של התרבות ההלניסטית?

חסיד: האור היווני זר לי. איני מרגיש חלק ממנו. התרבות שאתה מתלהב ממנה היא תרבות של חומר, יופי חיצוני, שעשועים. אבותיי חינוכו אותי לבזוז כלל אלה.

אלקימוס: אם כך, אתה אדם צר אופקים. אם אינך מוכן להכיר תרבויות אחרות, הרי שאתה מתאים לתקופות קדומות, אתה פשוט לא מבין מה קורה סביבך.

חסיד: תרבות אבותיי היא מקור ישותי, גאוותי ואמונתי. לי יש שורשים, לך אין כי העדפת להפנות להם עורף. אתה עץ עם פירות יפים אבל כל משב רוח יכול לעקור אותך. אותי לא תעקור שום סערה. לי יש מסורת ארוכה. לך יש רק פסלים, ספורט ותיאטרון.

אלקימוס: ומה עם הפילוסופיה והמדע ההלניסטיים?

חסיד: אין לי שום מניעה להכיר את סוקרטס ואת אפלטון, אבל רק כתוספת למסורת אבותיי. אצלך זה בא במקום התרבות עליה גדלת. אינך מבין את היופי שבתרבות היהודית ואינך רואה עד כמה היהדות עולה במוסריותה על היוונית.

אלקימוס: אז ניפרד כידידים?

חסיד: צר לי, אבל אינני ידיד שלך. שנינו נמצאים משני עברי המתרס. אני רואה בך אויב היהדות, כי בכך שעזבת אותה, אתה מאיים להשמידה.

אלקימוס: סליחה, איני כופה את היווניות עליך. נהג כפי שתרצה.

חסיד: כביכול, אכן אין כפייה, אבל אתה מפתה את נערי ישראל לסטות מדרך אבותם ועל כך אין אני יכול לשתוק. אם יהיה צורך בכך, נצא להילחם בך ובחברייך עד חורמה.

ויכוח דמיוני:

חילופי דברים בין
חסיד לבין מתייוון

מטלה

לפניכם חילופי דברים דמיוניים בין מתייוון לבין חסיד. ויכוחים דומים לזה מתקיימים היום במדינת ישראל בין זרמים שונים בחברה הישראלית. הביאו שלוש דוגמאות.

ניגודים במישור האידיאולוגי וניגודים במישור המעשי

המפגש בין שתי התרבויות, ההלניזם והיהדות, למן המאה ה-3 לפנה"ס זעזע את העולם היהודי הרבה יותר מאשר המפגש שלו עם העולם הפרסי. אמנם התרבות הפרסית והתרבות היוונית היו שתיהן תרבויות אליליות, אך זו של יוון הייתה בעלת עוצמה תרבותית אוניברסאלית ושאפה להשפיע על כל העמים אליהם הגיעה. בארץ ישראל היה המפגש בין התרבויות טעון במיוחד, מכיוון שהודות למפעלם של עזרא ונחמיה נטו מרבית היהודים לדבוק ביהדות. המפגש עם תרבות יוון הביא לפיצול החברה היהודית לקבוצות שונות. היה זה מפגש בין שני עולמות שונים ומנוגדים. נבחן את הניגוד בין שתי התרבויות בשני מישורים: במישור האידיאולוגי ובמישור המעשי.

פנתיאון האלים היווניים, מתוך ציור על כד אדום דמויות, המאה ה-5 לפנה"ס

הניגוד במישור האידיאולוגי - עיקרי היהדות הם אמונה באלוהי ישראל, האל היחיד (מונותיאזם), הנצחי, בורא היקום, אין לו גוף או צורה. הוא כל יכול. אותו בלבד יש לעבוד. אמונה באלים אחרים היא עבודה זרה. המשתמשים בפולחנים זרים הם "עובדי כוכבים ומזלות". לעומת זאת, בתרבות יוון אין אל אחד ויחיד, אלא שורה ארוכה של אלים (פוליתיאזם) שחלקם נמצאים בצמרת האלים (אלי האולימפוס) ואחרים מצויים מתחתיהם. האלים היוונים לא בראו את העולם ואין הם כל יכולים. חוקי הגורל חלים גם עליהם. לאלים יש צורות אנושיות ומנהגים הדומים לאלו של בני אדם. היווני יכול היה לראות את זאוס, אבי האלים, כפי שעוצב בפסלו הנהדר של פידיאס, גדול פסלי יוון (פסל זה נחשב לאחד משבעת פלאי תבל). בכל בית יווני היו פסלים של האלים להם סגדו והתפללו. היוונים לא יכלו להבין מדוע האל של היהודים "טוב" יותר מהאלים שלהם. הזלזול בכבוד האלים היוונים נתפס בעיניהם כזלזול בפוליס ובמוסדותיה ומשום כך לא יכלו לראות ביהודים אזרחי הפוליס.

ליהודים הייתה התורה, שניתנה להם על ידי האל, קיומה היה זר לרוחה של היווניות. היווני התפלל בכל פעם לאל הממונה על תחום מסוים. כאשר ספינתו עמדה לטבוע, התפלל היווני לפוסידון, אל הים, שיצילו, וכאשר הייתה בצורת, התפלל לדמטר, אלת האדמה.

הבדל נוסף נעוץ בתפיסה כי עם ישראל הוא עם סגולה אשר ה' בחר בו מכל העמים. תפיסה זו סתרה את הרעיון ההלניסטי בדבר שוויון בין כל בני העמים.

הניגוד במישור המעשי - רוב היהודים לא השתלבו בתרבות ההלניסטית, משום שדתם אסרה עליהם לקחת חלק ב"עבודה זרה". היווני בפוליס לא יכול היה להבין מדוע היהודים מסרבים לקחת חלק בהווי ההלניסטי, אשר כל תושבי "העולם המיושב", על דתותיהם השונות, לוקחים בו חלק. מעל לכול, היווני לא יכול היה להבין מדוע היהודים אינם משתתפים בתחרויות ספורט ואינם נוהרים לראות התגוששויות בין אתלטים עירומים, ובמקום זה מעדיפים להתרכז בתפילה ובקריאה בתורה בבית הכנסת, בו אין פסלים. הוא לא הבין מדוע סירבו היהודים להשתתף בפולחן העיר ובתשלום המסים למימונו, כאשר מצד שני הם משלמים מס לבית המקדש.

ציור קיר מבית הכנסת בדורא אירופוס בסוריה בציור נראים אהרון הכהן, עוזריו והלוויים במשכן, וכן המנורה, המזבח ומקטרים

הפיצול והמאבק בחברה היהודית בעקבות חדירת ההלניזם

כלים שהיו בשימוש בבתייהם של היהודים ממצאים ארכיאולוגיים שנחשפו ב"בית השרוף" בירושלים העתיקה

טבלת השוואה בין שתי התרבויות ניתן לראות בטבלה כי בכל התבחינים יש נקודות שוני בלבד, ולא ניתן להצביע על נקודות דמיון. משום כך אנו יש להסיק כי המרד היה רק שאלה של זמן.

עם הזמן הקצינו הפיצול והמאבק בין המתיוונים לבין המוני עם ישראל, עד שלא היה אפשר לגשר ביניהם. המתיוונים היהודים היו שונים משאר המתיוונים בני המזרח. בעוד בקרב עמי המזרח היה תהליך ההתייונות טבעי ואפילו רצוי ולא לווה בגילויי התנגדות, הרי שתהליך ההתייונות בקרב העם היהודי הוליד שתי קבוצות מנוגדות באופן מהותי: תומכים בחדירת ההלניזם ליהודה ומתנגדים לה.

קבוצת התומכים בחדירת ההלניזם לחברה היהודית ביהודה הורכבה ממתיוונים מתונים אשר אימצו מנהגים הלניסטיים ונטלו חלק בפולחן הדתי היווני, אך הוסיפו לקיים קשר עם היהדות ולקיים כמה ממצוות היסוד שלה, וממתיוונים קיצוניים אשר התנתקו כליל מן העם היהודי.

בראש המתנגדים לחדירת ההלניזם לחברה היהודית ביהודה ניצבו הסופרים והחכמים, מנהיגי העם, אשר ראו בהלניזם סכנה לקיומה של היהדות.

החסידיים עמדו ביסוד ההתנגדות הפעילה לתרבות ההלניסטית וראו במתיוונים את אויבי העם היהודי. על החסידיים נמנתה שכבת הכהונה הזוטרה (כמו בית חשמונאי) ששירתה בבית המקדש וחיה בכפרים וגם בירושלים. החסידיים ראו עצמם כמי שעומדים בראש החזית מול המתיוונים, וחובתם המוסרית היא להיאבק בכל דרך בתהליך ההתבוללות. לצדם עמדו האיכרים שחיו בכפרים ודבקו בדת אבותיהם.

התרבות ההלניסטית	היהדות
משפחת אלים מסועפת מאוד	רק אל אחד (מונותאיזם)
האלים מתנהגים כבני אדם, מוחשיים מאוד	אל מופשט, אינסופי
זאוס, אבי האלים, לא יצר את העולם והוא כפוף לחוקי הגורל.	אלוהי ישראל יצר את העולם ואינו כפוף לחוקי גורל כלשהם.
אין הלכה לדורות אך קיים קוד מוסרי (סטואה).	הלכה לדורות (עשרת הדיברות).
אפשר לצחוק על האלים.	מורא ופחד מן האל. אהבת האל היא חובה ומצווה.
הומרוס הוא התנ"ך של היוונים ואין הוא ספר אלוהי.	ספר התנ"ך - דברי אלוהים חיים.
היופי הוא ערך עליון.	היהדות בזה לערכים חיצוניים ומעלה על נס את פנימיות האדם.
הערכים יחסיים ואפשר תמיד לשאוף לנעלה ביותר.	הערכים המקודשים הם אבסולוטיים ואינם יחסיים.
האדם הוא ערך מרכזי, רציונלי, אוטונומי.	האל הוא ערך מרכזי והאדם כפוף לצו האל.
יש הפרדה בין דת לפילוספיה, מה שאפשר את התפתחות המדע.	לא הייתה הפרדה בין דת לפילוסופיה, כל חשיבה היא על פי צו האל.
יש דמוקרטיה שבה ניתן שוויון מלא לאזרחים והם נושאים בתורם בתפקידי השלטון.	הכוח לפסוק ניתן בידי הסופרים והכהנים.

פרק 2: ממלכת החשמונאים בתקופה ההלניסטית

ביטויי ההלניזציה ביהודה

בית טוביה והשפעתו על חדירת ההלניזם ליהודה

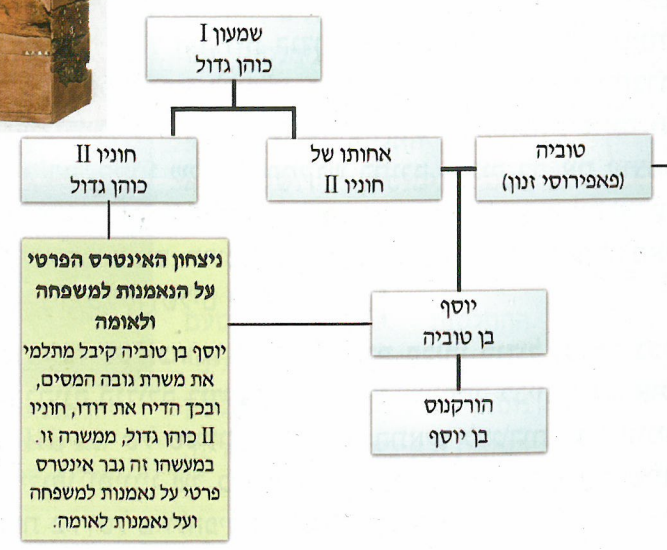
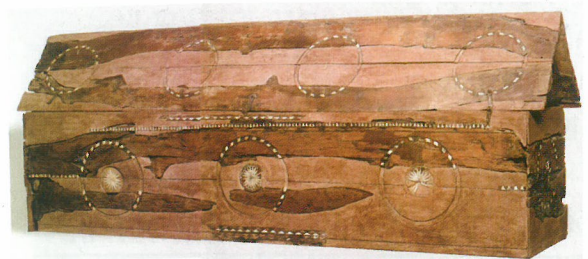
נושאת דגל ההתייונות בקרב יהודי ארץ ישראל בכלל ויהודי יהודה בפרט, הייתה משפחת טוביה. בתקופת שלטון בית תלמי ייסדו התלמים מושבה צבאית בעבר הירדן. בניגוד למצופה, לא עמד בראשה יוני או מוקדוני אלא יהודי יליד המקום, בן למשפחה מיוחסת, הנאמן לבית תלמי - טוביה.

משפחת טוביה (ראו למטה תרשים) הפכה לאחת המשפחות היהודיות העשירות ביותר בארץ ישראל הודות לקשרים הדוקים שפיתחו עם בית תלמי והודות לקשרי הנישואין עם הכוהן הגדול: טוביה נשא לאשה את אחותו של הכוהן הגדול וכך חיזק את מעמדו והגדיל את יוקרתו בירושלים.

בני משפחת טוביה הופיעו בחצר המלך תלמי באלכסנדריה כאורחים קבועים, קיבלו ונתנו מתנות, ופיתחו קשרים כלכליים עם האריסטוקרטיה היהודית בירושלים. הם אימצו לעצמם מנהגים הלניסטיים, שמות יוניים, כתיבה ביוונית וסגנונות בנייה הלניסטיים.

לשיא כוחם הגיעו כאשר יוסף בן טוביה הצליח לקבל מהמלך התלמי את המינוי לגבות מסים (משרה שעד אז הייתה בידי הכוהן הגדול) בכל חילת סוריה: ארץ ישראל ודרום סוריה. בכך הפך יוסף לאחד האנשים החשובים ביותר בכל שטחי התלמים. היה זה היהודי הראשון שהגיע לעמדת השפעה כה רבה, וללא ספק יהודי ארץ ישראל התגאו בו עד מאוד.

מה הביא את טוביה ומשפחתו להתייון? בית טוביה ומשפחות יהודיות אחרות הבינו כי לא יוכלו להתקדם ולטפס בסולם ההצלחה ללא יצירת קשרים כלכליים ותרבותיים עם השלטון ההלניסטי. כך הונח היסוד לשיתוף פעולה בין ההנהגה היהודית בירושלים לבין השלטון התלמי והשלטון הסלווקי.

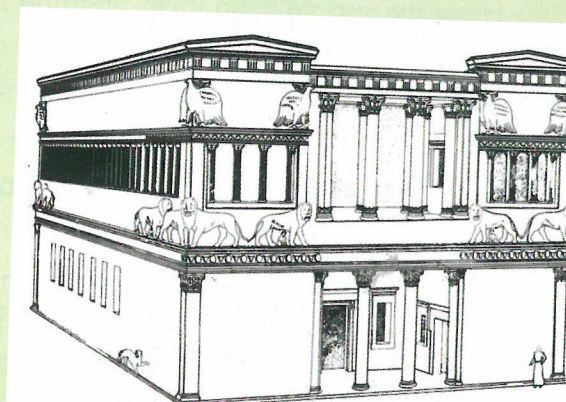
מקור חשוב שיש לנו על בית טוביה: פאפירוס זנון הפאפירוסים התגלו בשנת 1916 באל גרזח (מקום בו שכנה העיר העתיקה פילדפיה). הפאפירוסים, אלפים במספר, שרדו מארכיון של אדם בשם זנון, ומכאן שמם. 30 פאפירוסים עוסקים בארץ ישראל ובהם אנו פוגשים בטוביה, שהיה אישיות חשובה בעבר הירדן.

ארון קבורה יהודי, נחל דוד, המאה ה-1 לפנה"ס השפעות הלניסטיות ניכרות גם בארון הקבורה המפואר העשוי עץ והמשובץ בעץ ובעצם. הארון נמצא בנחל דוד, סמוך לעין גדי, שהיה יישוב משגשג בתקופת הבית השני. לעיטורים על הארון יש דמיון לעיטורים שנמצאו על ארון קבורה הלניסטי נוכרי מאותה תקופה.

תקופת הבית השני

לדמותו של
בן טוביה

שחזור של בית טוביה בערק אל-עמיר בעבר הירדן (ממערב לרבת עמון, ירדן).

מטלות

- מיינו את כללי ההתנהגות החדשים שהחדיר בית טוביה לחברה היהודית לפי שני תבחינים: כללי התנהגות שבין אדם למקום, כללי התנהגות שבין אדם לחברו.
- תפיסתו של בית טוביה מנוגדת לגמרי ליהדות. מדוע? הסבירו והדגינו (שלוש דוגמאות לפחות).

ירושלים הייתה העיר היהודית הגדולה ביותר בארץ ישראל. השינויים שערכו עזרא ונחמיה בעיר במאה ה־5 לפנה"ס, הפכו אותה למרכז דמוגרפי-חברתי, מדיני, כלכלי ותרבותי. בירושלים ישבה הנהגת האומה ורבים מן הכהנים. גם חלק ניכר מנכבדי העם ישב בה. קיומו של בית המקדש בתוכה העניק לה את עוצמתה הדתית. בית המקדש נוהל על ידי הכהנים, ובראשם הכהן הגדול שהיה אחראי על אוצר המקדש, בו הופקדו כספי מסים, תרומות, פיקדונות והקדשים. לפיכך עולה מאלה השאלה: מה היו מאפייניה של ירושלים לפוליס יוונית?

שינוי בדמותה של הכהונה הגדולה: משרת הכהן הגדול נמכרה בכסף - מזה דורות הייתה הכהונה הגדולה בידי משפחת חוניו, שיוחסה לבית צדוק. אולם הכהן הגדול חוניו ה־III, בנו של שמעון הצדיק, לא התאים למטרות המתיוונים, והפתרון היה אפוא סילוקו ומינויו של כוהן גדול חדש משורות המתיוונים שייתן ידו לרפורמה הלניסטית בירושלים ולהפיכת ירושלים ל"פוליס".

אחיו של חוניו ה־III, יאסון (יהושע), פנה לאנטיוכוס וביקש לקנות ממנו את משרת הכהונה הגדולה בכסף. היה זה מהפך בחיי היישוב ביהודה. עד עתה היה נהוג שמשרת הכהן הגדול עוברת בירושה לבנו של הכהן הגדול או לאחיו. זו הפעם הראשונה שהכהונה הגדולה, על אף שנשארה בבית חוניו, עברה לאח שקנה את המשרה.

לראשונה בתולדות העם היהודי עמדה משרת הכהן הגדול למכירה. אמנם גם בעבר היה מינוי הכהן הגדול זקוק לאישור המלך, אך זה היה אישור פורמלי בלבד ומשרת הכהונה הגדולה נשארה בידי בית חוניו. לראשונה נוצר מצב שבו מועמד יכול לקנות את המשרה מידי המלך. יתר על כן, זו הפעם הראשונה שמלך הלניסטי מתערב במינויו של כוהן גדול. כך הפך הכהן הגדול לפקידו של המלך התלוי לגמרי בחסדיו.

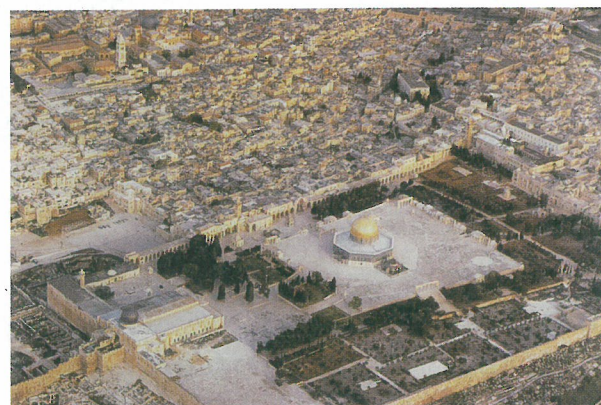
ביטול כתב הזכויות - המלך אנטיוכוס אפינס ביטל את כתב הזכויות שהעניק אביו, אנטיוכוס ה־III, ליהודים ובמקומו התקבלה חוקה חדשה ל"אנטיוכיה": חוקת הפוליס היוונית. ביטוי לכך ניתן בבניית הגימנסיון והאפביון, שהיו שני המוסדות החשובים ביותר בכל עיר יוונית ויותר מכל ביטאו את הפיכת העיר לפוליס.

הקמת הגימנסיון - הגימנסיון היה הסממן המובהק ביותר של התרבות היוונית. ויש לראות בהקמתו בירושלים שלב מיוחד בתולדות התיוונות העיר. הגימנסיון נבנה על הר הבית עצמו, והמוני צעירים מן האצולה הירושלמית, ביניהם כוהנים רבים, חבשו את ה"פטאסוס", כובע רחב שוליים של האל הרמס, פטרוני חניכי האפביון, ומיהרו בהמוניהם לגימנסיון לצפות ולהשתתף בספורט ההיאבקות שנערך בעירום מלא. היו שנהגו לזייף את עורלתם (ברית המילה) כדי להידמות לנוכרים בשעה שנאבקו עירומים.

בספר מקבים ב מתואר כיצד הקלו הכהנים ראש בעבודת הקודש, ובהישמע קול הדיסקוס שקרא לאימוני הגימנסיון, היו חשים למשוח את גופם בשמן. אין להניח שיאסון ואנשיו יוזמי הגימנסיון הכניסו בגלוי ובמפורש פולחן עבודה זרה בגימנסיון, אך אין להתעלם מכך שהמסורת הארוכה של הגימנסיון הייתה רוויה אווירה אלילית.

המוסד הזה התנהל תמיד בחסותם של האלים הרמס והרקלס, וחניכי הגימנסיון היו מעורבים לעתים קרובות גם בפולחן האלים. ניתן לשער שגם הגימנסיון בירושלים לא נשאר זמן רב נקי מהשפעתה של אווירה אלילית זו.

ההחלטות שהתקבלו מטעם הפוליס "אנטיוכיה שבירושלים" נוסחו כמקובל בפוליס בלשון היוונית ולא בארמית או בעברית.

הגימנסיון, סמל מובהק של התרבות ההלניסטית, בו הופיעו מתחרים בעירום מלא - נבנה על הר הבית צילום של הר הבית היום - במבט מלמעלה

מאפייניה של ירושלים כ"אנטיוכיה":

לראשונה משרת הכהן הגדול נקנתה בכסף

שם חדש לירושלים: אנטיוכיה

חוקה חדשה ל"אנטיוכיה"

הקמת גימנסיון בירושלים

יצירת "חבר האזרחים" (כאזרחים) של אנטיוכיה